

GRÓF FESTETICS LEÓ (1800—1884) EMLÉK-
IRATAI.

I. Gyermekek- és ifjúkor.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA kéziratárában «Régi és újabb írók 4-r. 265.» szám alatt áll a Nemzeti Színház egyik leghíresebb igazgatójának, Festetics Leónak németnyelvű emlékirata. Határozott, kissé nőies betűkkel, összehajtott félívekre, félhasábosan írt az öreg úr.

Emlékiratát ki is akarta adni, ezzel indokolja azt, hogy németül ír, a német könyvnek t. i. nagyobb piaca van, mint a magyarnak. Stílusa könnyed, szereti a hatásos fordulatokat, gyakran használja a fölkiáltójelt, de pontot ritkán tesz.

Emlékezéseit 1877-ben vetette papírra, 77 éves korában, emiatt adatai közt bizonyára téves is akad, de az egész munkának elevensége akkor is nagy érdeklődést ébresztene, ha írójuk nem állott volna művészi életünk közép-pontjában.

Pécsett, 1800 október 8-án született. «Anyám, szül. báró Sturm Filippina, ki, amint mondják, kitünő és kiváló asszony volt, születésem következtében meghalt. Atyámnak, Festetics Péternek két fiútestvére volt, az idősebbik József, az ifjabbik János, akit a család Muckerlnek hívtott. Ennek volt felesége zalabéri Horváth Fanny, akinek két lánytestvére közül az idősebbik, Eliz, bátyjának, Imrének feleségével anyám halálhírére Tolnára sietett, hogy segítségére legyen atyámnak, aki akkor Tolnán lakott, s anyám halála után engem is odavitetett. Amint nekem később mesélték, gyöngye gyermek voltam, nagyon rászorultam a két hölgy gondozására, de Horváth Eliz nemsokára annyira kizárólag vette át ápolásomat, hogy mindenkit kiszorított, még a cselédséget is. Jó atyám ezért annyira megszerette őt, hogy azt hitte, legjobban azzal mutatja meg hálóját, ha Horváth Elizt feleségül veszi! Horváth Eliz valóban olyan szeretettel gondoskodott rólam, ahogy csak édesanya teheti. Gondozott és ápolt, mert minden pillanatban haláloamat várták, csak az ő ápolásának köszönhetem, hogy életben maradtam.

Tolnáról Baltavárra vittek, épen amikor atyám feleségül vette mostohámat. A házasság után két évre jó atyám meghalt. Mostohám megígérte neki, hogy engem el nem hagy és vigyázni fog nevelésemre.

Híven megtartotta szavát. Zsenge gyermekkoromban egy francia nevelőnő volt mellettem, akit ő unokahúgának, Horváth Idának nevelése végett vett a házhoz. Reám nézve nagy előny volt, hogy ettől a nevelőnőtől megtanultam folyékonyan franciául beszélni.

Ötéves koromban kitünő tanítót és nevelőt adott mellém, Scheffl Jánost, aki Baltavárott és Bécsben mindig kiváló anyám szemei előtt tanított és nevelt, amíg 8 éves koromban Bécsben az akkoriban híres Ellmaurer Károly intézetébe helyeztek el.

Égészségem megszilárdítása végett sokat kellett sétálnom az úgyneve-

zett «Leégett ház» kertjében, amelyben az intézet volt. 1809-ben a francia katonaság megtöltötte a háznak minden részét, csak az intézet helyiségeit nem volt szabad elfoglalni — és elvitázhatlanul nemes vonása a császárnak, hogy igen szigorú parancsot adott a tanintézetek védelmére. Sergeantok és tisztok mindig voltak a kertben. Egyik sergeant mindennapos barátom és pajtásom volt és igaznak bizonyult, hogy a franciák kitűnő gyermekgondozók. Ő sok szép mesét nekem a császárról, — nemességéről, a hadsereg iránti atyai szeretetéről, s annyira lelkesített, hogy fölkiáltottam: Mon Dieu, comme je voudrais le voir de près!) (Istenem, be szeretném őt közelről látni!) Amint ilyen barátságosan beszélgetünk, hozzánk lép egy tiszt, engem a sergeant kezén látva. Igen barátságosan beszélt hozzám, s ekkor elmondta a sergeant, hogy mennyire szeretném én közelről látni a császárt!

Ebben a pillanatban ért oda Ellmaurer igazgató, akinek a tiszt elmondta kívánságomat. Ellmaurer nagyon csodálkozott merészségemen, de máig emlékszem, hogy még jobban elcsodálkozott, mikor a tiszt így szólt: «Eh bien, je vais vous arranger cela pour tout l'institut». (Jó, majd elrendezem ezt Önnek az egész intézet részére.) És már másnap megjött a parancs: az egész intézet, igazgatóval és valamennyi nevelővel együtt jelenjék meg a szemlén reggel 9-kor Schönbrunnban, ahol Napoleon császár lakik, még pedig a balszárnyon, az első emeletről az udvarba vezető lépcsőnél.

Egy tömegben állottunk föl mindannyian, odajött az én sergeantom, egészen előrevezetett és közvetlenül a lépcső mellett álltunk föl mind, anélkül, hogy a lépcsőfokra léptünk volna.

Mikor a katonaság fölvonult, kinyílt az első emeleten a nagy ajtó, mely a lépcsőhöz vezet, s Napoleon császár, Bertier és kíséretének tábornokai mind kiléptek. A császár három-négy lépcsőfoknyira előrement lassan, egyik fokról a másikra. Időnként ránk pillantott, mintegy öt-hat lépésnyire ment el mellettünk, míg az udvarra ért, s ott a két lépcső közt állott meg, egyedül a szabad térségen.

Bertier vezényelt, az arcvonalakat eltávolította, hogy a császár közéjük léphetett, egyeseket a császár maga hívott elő s földiszítette őket a becsületrenddel, ezután visszatért, az arcvonalak ismét bezárultak. Mikor a szemle végződött, megint előttünk haladt el a lépcsőn fölfelé.

Szép, hogy a császár rendeletére mindig ott kellett lennünk, és ez tizenegyszer ismétlődött. Arca most, 77-ik évemben annyira előttem áll, hogyha festő volnék, képét biztosan híven tehetném vászonra.»

A nevelőintézetből «zsarnoki» nagybátyjához, Jánoshoz került Baltavárra, itten Fremd Mártontól tanult zongorázni. Leó gróf néhány év múlva gyámul a nagy Festetics Györgyöt kérte; György ezt elfogadta «és a jó Isten áldja meg őt érte». Nagy szeretettel gondoskodott Leó neveléséről, — Keszthelyen saját szeme előtt tartotta, gyakran meglátogatta, buzdította az olvasásra, örült szorgalmának láttára, s életében utolsó útja is Leóhoz vezette:

«1819 tavaszán az ő rendeletére minden vasárnap és ünnepnap a kastélyban kellett ennem, végre föltűnt nekem rossz színe. De ő semmi jellel nem árulta el rosszullétét és így senki sem gondolt szerencsétlenségre.

Körülbelül 1819 március közepén, mikor egyszer megint szokott útjára indult, két — urához, ma már ismeretlen hűséggel ragaszkodó huszárja észrevette, hogy nagyon bizonytalanul lépked. Nyomon követték, utánamentek szobám folyosójáig, látták, amint a falhoz támaszkodik és meginog. Odaugrottak és hőna alá nyúlva hazavezették. A szobájához vivő lépcsőn, még a

két huszártól támogatva is alig tudott fölmenni. Fölérve, a szalonban nyugodta ki magát, aztán kissé jobban lett, és csak a szokott órában feküdt ágyba.

Másnap reggel rendes időben akart fölkelni, szokás szerint bekiáltotta huszársjait. Ezek bementek, fölemelték takaróját, «az öreg gróf» (így nevezte mindig önmagát) nem bírta emelni lábait.

«Mi ez?» kiáltott föl s megparancsolta, hogy lábait emeljék ki az ágyból. Ez megtörtént, ő föl tudott ugyan ülni a huszárok segítségével, de fölkelni nem tudott. Visszafektette magát, hívatta kitünő orvosát. Ez éterbedörzsölést rendelt, maga ment a gyógyszerárba. Mintegy tizennégy nap telt el ezután haláláig.»

Festetics Leót mélyen megrendítette szeretett nagybátyjának halála, hiszen benne és Széchenyi Istvánban látta hazafiúi ideálját is.

Néhány további évről keveset ír Leó gróf, házasságát is csak röviden említi. Pörösködések foglalták el idejének egy részét, amikor tehetett, nagy szenvedéllyel vadászatott, s jó hírre tett szert, mint lövész, «különösen golyóval.»

«Esterházy Miklós herceg egyszer Tamásiba hívott vadászni! Erdészei figyelmeztették reám, előttük néhány verebet lőttem le a tetőről, néhány galambot röptében golyóval, és ezért igen nagyra tartottak. Hogy meggyőződhessék ügyességemről, a mellettem levő állást foglalta el mindjárt az első vadászati napon. A hajtásban jött nyest, nyúl, róka, egyszóval elég apróvad. Ezeket az apróvadakat sorra lelövöldöztem, míg végre a fason szarvasok hűztak át, — ezekre kapásból lőttem.

Már az első hajtás után hozzám jött a herceg, kezét nyújtott és egyszersmindenkorra meghívott minden vadászatra, amelyet ő még életében rendezni fog. Természetesen köszönettel fogadtam ezt a barátságos meghívást, megígértem, hogy pontosan meg fogok jelenni és meg is tartottam szavamat, ameddig ő élt.

Sajnálom, hogy valamelyik ismerősöm, vagy vadászom eltulajdonította összes lőlapjaimat. Azokról meg lehetne látni, hogy a 150.000 holdas tamási vadászterületen az egymásután következő öt éven át tartott vadászatokon 1500-nál több, az úgynevezett kilövővadászatokon legalább 500 nagyvadat, szarvast, vaddisznót és dámvadat lőttem. Szorgalmas vadászra nézve lőtábláinak ilyen kiméletlen eltulajdonítása nagyon fájdalmas, súlyos veszteség. Okmány lett volna ez a magánlevéltár részére, mert bátran állíthatom, hogy a táblázat legalább 40—45.000 elejtett darabot mutatott volna.

És itt lesz helyén megemlítenem, hogy 1869-ben mikor az elhunyt herceg vadásztársaságából már csak egyedül éltem, elhatároztam, hogy ezekről a vadászatokról vadászalbumot fogok kiadni, melyben három nyelven, magyarul, németül és franciául a legkisebb részletekig leíratom és a vadászatokon mindig jelenvolt állatfestővel, Besstellel illusztráltatom ezeket a világon sehol föl nem található vadászatokat. Tárgyaltam Besstellel, ő készséggel vállalkozott, beszélt Laufferrel, mint kiadóval, ez szerződést kötött velem, és így nagyon szép díszkiadásba került az egész.

A főkérdés azonban az volt, kinek ajánljuk a bizonyára szép munkát? Lovagias császáruk és királyunk, aki személy szerint, példaképe a felséges lovagnak, ritka uralkodónak, a szeretetreméltó jósnak, és ezenfelül kitünő és minden lovagi gyakorlatban jártas férfiúnak, s mindezzel példányképe a kitünő vadásznak, — alattvalói kéresemre legmagasabb kegyelmével elfogadta az ajánlást és ezzel megadta az igazi fölvatást.»

A magyar közéletnek föllángolása 1825 után nyiltabb szereplésre bírta Festetics Leót is. Épen a börtönügyet tanulmányozta, mikor Pesten arra szólították föl, hogy foglalkozzék a gyermekkertek ügyével.

«Az öreg Brunswick grófnő hozta szóba ezeket, ő jól tudta, milyennek kell egy gyermekkertnek lennie, és hogy mi az, de tanácstalan volt abban, hogy ezeket a népnevelő intézményeket hogyan készítse elő. Miután mindenről pontosan tájékoztam, és meggondoltam tervemet, átvettem a munkát. Egyletalapítással kezdtem s először belácsi kis jószágomon alapítottam gyermekkertet. Találtam egy elég jó tanítót, aki rászánta magát, hogy ebbe a távoli faluba költözzék.

Az egylet tagjai egyre szaporodtak, választmányt szerveztettem, s azt határoztam el, hogy pesti mintaiskolánkat főleg olyan fiatal emberek kiképzésére használjuk, akik erre a pályára szánják magukat.

Csak fedezetről kellett gondoskodni, s nehogy ezen hiúsuljon meg az egész, az egyesületnek ajándékoztam tolnai házamat, melyben régebben magam is laktam. Célszerűen átalakíttattam, 10.000 frttal dotáltam az intézetet. Ezt nyilvánosságra hozta az alelnök, Szentkirályi úr, s alig jelent meg a hír, már jöttek kérések gyermekkerti tanítókért. A zsigó báró Wesselényi Miklós rendelte az első tanítót.»

«Az 1838-iki nagy árvíz után az egylet közgyűlést tartott, ennek főhatározata volt a mintaiskolának Tolnárról Pestre hozatala. Ettől a pillanattól hívták az egyletet «*A kiseddévó intézeleket Magyarországon terjesztő egyesületnek*».

«Az egyesület eladta az általam Tolnán ajándékozott házat, és még az én vezetésem alatt építtette a Valero-utcában ma is meglévő házat.»

«Azért említem ezt a dolgot, mert teljesen a gyermekkertek elveinek köszönöm, hogy arra a meggyőződésre jutottam: ha a nevelést a gyermekornál kezdik, fölöslegessé válnak a börtönök.»

II. Zeneegyleti elnöksége.

Érdekesen írja le Festetics a pesti Zeneegylet elnökévé történt megválasztását. Pesten tartózkodott egy télen, a harmincas évek végén. Nyugodtan dolgozott egy este, mikor két urat jelentettek be nála, akik egy egyesület nevében sürgős beszélgetésre kérték. A két úr megható beszédben adta elő, hogy a Zeneegylet felbomlás előtt áll és csak úgy menthető meg, ha Festetics vállalja az elnökséget. Földícsérték zenei tehetségét, művészszeretetét s kérték, hogy kísérje őket a redut termébe, ahol az összegyűlt maradt tagok az ő megjelenését az elfogadás jeleként fogják üdvözölni.

A redutban még szebb szónoklattal fogadták, mire ő a tagok támogatását kérte. Megvizsgálta nyomban a számadásokat és a leltárt. Az egyesületnek volt 300 forint adóssága, egy rossz hegedűje és 20 hegedűvonója, 30 darab kottája, nagyobbrészt zongorára. A taglétszám a korábbi 600 ról annyira leszállott, hogy csak nagy erőfeszítéssel sikerült 300-ra emelni. Csak Liszt szereplése után emelkedett 500-ra a tagok száma.

Több sikerült hangversenyt rendezett az egylet a Mátray testvérek, Kosagleba, Perlaszka, Menner, Dolezsalek, Asztalos segítségével Bach, Händel, Beethoven, Mendelssohn és Meyerbeer műveiből. A próbák is szorgalmasan folytak, mikor 1839-ben a lapok hírül hozták Lisztnek Bécsbe érkezését.

«Alig értesültem erről, már elhatároztam, hogy Lisztet fölkeresem Bécs-

ben és mindenestre, minden körülmények között lehozom. Elutazásom előtt azonban bevégeztem az itteni előkészületeket a fogadtatásra. A választmányt összehívtuk és általános tetszéssel fogadták javaslatomat, hogy úgy várjuk Lisztet, mint még sehol. Összes javaslataimat elfogadták. Először is magától értetődik, hogy nem engedtem meg, hogy Liszt másutt szálljon meg, mint nálam és házamat sajátjának tekintse. A fogadásnak tehát olyannak kell lennie, hogy Liszt érezze ittlétének első órájában, hogy őt nemcsak szállásadója fogadja és nemcsak az arisztokrácia, hanem ünnepélyesen üdvözlük őt az összes művészek és az egész ország. Hozzám megérkezve, szívből üdvözlölni fogja őt a háziasszony családostul, és szobájába vezeti, a kályha mellett rövid kedélyes étkezés lesz, az alatt a Zeneegylet énekkara gyülekezik a hátsó szobákban, — hol fiaim laktak — csendesen az étterembe lép és egy quartettet énekel karkísérettel. Ennek szövegét a nálam lévő dalköltő, von Schober Ferenc írja, Grill karmester úr pedig megzenésíti mint quartettet, karkísérettel. Eközben a Pesten lévő katonazenekarok csendesen felállnak a fáklyával megvilágított udvarban és adott jelre a Rákóczi-indulóval kezdik, az induló után még néhány darabot játszanak, azután pedig elmennek. Liszt bizonyára kimegy a korridorra őket meghallgatni, amíg ez történik, valamelyik vonósnégyes már készen várja őt a teremben. Ezt a vonósnégyest Brunswick Ferenc báró Beethoven-septuorrrá változtatta. Ennek kell az estet befejeznie, ezután csöndben el kell oszlani. A terv általánosan tetszett, csak az volt a kérdés, ki akarja az urak közül az én távollétem alatt a végrehajtást és ellenőrzést vállalni! Az egész választmány fölállott és mindenki fölajánlotta szolgálatait.

Először is fölszólítottuk az énekeseket, hogy Grill karmester úr szerzeményét derekasan tanulják meg. Dolezsálek aligazgató úr vállalta a felügyeletet. Együttal összeállítottuk a Beethoven-septuort, magától értetődik, hogy erre a legkitűnőbb művészeket válogattuk ki, Brunswick grófot beleértve.

Most még a katonazenekar volt kérdéses. Az egyenes és legermesztesebb úton mentem a Pesten állomásozó ezred parancsnokához. Az ezredes úr nagyon szívesen fogadott és legnagyobb készséggel teljesítette kérésemet, csak a napot és órát akarta pontosan tudni, erről nekem kellett őt értesítenem. Ezt elvállalta a választmány; én kijelentettem, hogy közlendőimet a nálam tartózkodó Schober Ferenchez küldöm, aki pedig vállalta, hogy a szükséges közléseket megadja.

Mikor így minden el volt rendezve, csomagoltam és Bécsbe utaztam, hogy fölkeressem Lisztet, aki már megkezdte hangversenyeit és várt reám. Ő úgy határozott, hogy először Pozsonyban ad egy ciklus hangversenyt s azután jön Pestre. Mindenbe beleegyeztem és rendesen megadtam az értesítéseket von Schobernek Pestre. Bécsből Pozsonyba utatunk. Liszt ott az országgyűlés tartama alatt folytatta diadalmenetét. Hangversenyei túl voltak zsúfolva; ez nem is volt csoda, az ő virtuozitáson messze felülmagasló játéka mellett.

December utolsó napjaiban hoztam őt magammal Pestre. Hozzánk érkeve, családom fogadta von Schober úrral, aki gyorsan értésemre adta, hogy minden tökéletes rendben van: az énekesek és a septuor a hátsó szobákban, a katonabanda lesben és így tovább.

Kis asztal volt terítve, feleségem a kályha mellett szolgáltatott föl és ettünk egy keveset, de nem sokáig mulathattunk emellett, mert az énekesek hamarosan a terembe lopództak, a szárnyasajtok kinyíltak és olyan szép és tökéletes férfikar hangzott föl, amilyen csak lehetséges. Liszt fölugrott és

kisietett. Könnyekig meg volt hatva és mikor a kar bevégződött, mindenkinek kezet adott, akit csak elért.

Ezután minden a megállapított program szerint ment. Von Schober úr által adott jelre megszólalt a katonazenekar. Liszt a folyosóra sietett. Nappali világosság volt az éjszakában, melyben a Rákóczi-induló hangjai ütötték meg füleit. A katonazenekar még játszott néhány darabot, mikor jelt kaptam, hogy készen áll a septuor és az alatt az ürügy alatt, hogy meghülhet, rábírtam Lisztet, hogy ismét a szobába térjen. Az éttermen kellett átmennie, ott megjelentetésére összegyűlve találta a művészeket, akik az ő beléptekor a Beethoven-septuor első akkordjait kezdték meg.

Meghatottan és némán nyújtott nekem kezet és mikor a septuor végződött, soká elbeszélgettünk gróf Brunswickkal és a művészekkel.

Január 2-án adta Liszt első hangversenyét a Zeneegylet javára, a Zeneegylet közreműködésével. Már Pozsonyból megüzentem Pestre, hogy főleg melyik darabokat tanulják az egyleti tagok; ez megtörtént és Liszt tetszése szerint választhatott.

Az csak természetes, hogy az a hangverseny, amelyet Liszt a Zeneegylet javára adott, nem mehetett végbe Liszt kitüntető ünneplése nélkül.

Az amfiteatrumszerűen épített orchesterben elől öt sor ülés volt zenekesek és énekesnők részére, ezek mögött épenúgy emelkedően voltak a zenekar ülései. A legelső szépen draperiázott karzat előtt, mely az egészet bezárta, csak az első sor közepén álltak karszékek és azután végtelen ülések az óriási terem hátsó falaiig. Lisztet a középső karszékre ültettem és ekkor jött az emelvényre hátulról a zenekar, mintegy 80 személy, mind feketében. Mikor ezek elhelyezkedtek, jött az énekkar jobbról-balról a zenekar mellett. A férfiak mind feketében, az asszonyok, lányok mind fehérben. Előlépett a négy magánénekes, fölállott a kar és másodszor üdvözölte Lisztet ezzel a szép kompozícióval. Mikor ez végződött, hat énekesnő állott a karzaton kívül, közvetlenül Liszt elé; kettejük egy selyempárnát hozott, azon friss babérkoszorút, egyikük vette a koszorút és Liszt homlokára illesztette. Mélyen meg volt hatva, könnyek csorogtak arcán. Én előléptem a karból, melyben működni szoktam, közeledtem hozzá, ő hozzám jött ezekkel a szavakkal: De Leó, mit csinálsz te belőlem? (Mais Leo, que fais tu de moi?) Én azt válaszoltam: Így fogad téged hazád. (C'est ainsi que te reçoit ta patrie.)

Ez a hangverseny olyan pompásan sikerült, hogy előre el lehetett mondani, így fog menni a többi is! És úgy is történt! Mindenki résztvett és ez az általános résztvétel fokozatosan nőtt s úgy a zeneegylet, mint a színház anyagilag s még jóval inkább szellemileg a legnagyobb sikernek örvendhetett.

Január 4-ike volt életének talán legemlékezetesebb napja. A Nemzeti Színház javára adott hangversenyt. A ház túl volt zsúfolva. A nap folyamán elterjedt a hír, hogy Lisztnek szokatlan ovációt rendeznek, a főnemesség emlékül értékes díszkardot fog átnyújtani neki. A hangverseny olyan tökéletesen túlszúfolt házban folyt le, hogy ezernél jóval több ember nem kapott helyet és a színházon kívül hóban és viharban vidáman várt arra, ami történni fog.

Eljött a kardátadás pillanata és az ajándékozók általános kívánságára engem tüntettek ki azzal a tisztséggel, hogy Lisztnek a kardot átnyujtsam. Az ajándékozók közül hattal és a főjegyzővel, a későbbi báró Augusztal kiléptem a kulisszák mögül teljes díszben, a Lisztnek szánt kardot két kezemben függőlegesen tartottam. Liszthez léptünk, én röviden így szóltam: «Főrendű barátid kegyelete e kardot ajánlja fel néked hazafiúi emlékül».

Senkinek nem lehet fogalma az erre következett lelkesedés viharáról, aki maga nem volt jelen a házban. Csak nehezen bírtuk jelekkel ezt a vihart kissé csöndesíteni mi, akik a színpadon állottunk, míg végre Lisztnek sikerült szóhoz jutnia. Franciául válaszolt.

A közönség nagy része megértette, mert itt Pesten általában tökéletesen tudnak franciául, de mivel a tömegben sokan voltak, akik jobban értettek magyarul, August Antal főjegyző úr, amennyire lehetett, az egészet gyorsírással följegyezte és magyarul adta elő a közönségnek. S most újra kezdődött ugyanaz a tomboló lárma. Mikor Liszttel a színházat el akartuk hagyni, a közönség Liszt közelébe tolongott, mi díszruháinkban fáradtsággal védelmeztük őt, amíg fogatomig vezethettük. Kocsiba ültünk, akkor vette ő észre, hogy a lovakat ki akarják fogni; nyomban kiugrott velünk együtt és a hullámzó tömeg, biztosan tízezernyinél is több, hazáig kísért bennünket. Azt említeni sem kell, hogy az egész úton nem szűnt meg az éljenzés. Liszthez néhányszor beszédet intéztek és ő lelkes szavakkal válaszolt mindig, ha ezek nem is szolgálhattak egyenes válaszul arra, amit neki mondtak. Otthon, a kapuba érve, roppant fény világított szemünkbe; az egész lépcsőházban a második emeletig, lakásomig, ahol Liszt szállva volt, minden lépcsőn két fiatalember állott, egyik jobbról, másik balról, mindeniknél fáklya és amint a lépcsőházban lassan fölfelé haladtunk, a velünk jött tömeg olyan erőszakosan tolongott utánunk, hogy a kapu alatt és az udvarban a sűrű ember-tömegben egy alma földre nem eshetett volna.

Liszt kifáradt ettől a folytonos izgalomtól és megerőltetéstől, nyugalomra vágyott épúgy, mint mi, kik mindig mellette voltunk. Az ablakból August főjegyző velem föl váltva tartott illően köszönőbeszédet Liszt nevében, de ha nem akartuk ismételni önmagunkat, a gondolatok mind vékonyabbakká és soványabbakká váltak. Ha az ember mindig tapos és lép, a leggazdagabb virágágy is szegénnyé válik. Mivel a tolongás és lárma nem akart végződni, elhatároztam, hogy a kapukat bezáratom és lekiáltok a tömegnek az ablakból: Jó éjtszakát és Viszontlátásra, és nyugalomra kérem őket. Erre ők lassan, kis csoportokban távoztak.

Ahány hangversenyt csak adott, természetesen már az utcától a teremig mind tolongásig tele voltak és soha nem hallott lelkesedés kísérte őket. Azelőtt ilyen nem tapasztaltak, sőt bátran állítom, hogy később sem s ilyen nem is lesz többé. És mikor Liszt búcsúhangversenyét adta, valósággal általános gyász kezdődött s feltűnő volt, milyen nyugalom, mondhatnám teljes lehangoltság nyilatkozott meg nemcsak a művészetben, hanem a mindennapi életben, az utcán, Nemzeti Színházban és mindenütt, ahol Liszt nemsokkal azelőtt járt. A rámbízott egyesülettel szemben érzett kötelességből igyekeztem segíteni ezen a lehangoltságon.

A választmányi üléseken azt javasoltam, hogy hangverseny helyett operát adjunk elő. Ezt általános tetszés követte. A magánszerepek minden hangját be tudtuk tölteni, csak első magánénekesnőnk nem volt. Az «Alvajáró» (Sombambula) operához tehát úgy határoztam, hogy Odescalchi Erba márkinőt kérem föl, akinek koloratúrájához elég jól kiképzett hangja volt. A márkinő elfogadta a fölkérést, az összes többi szerepet és a karokat az egyesület adta. Az operát a német színházban játszották, olyan tökéletesen, hogy ismételni kellett.

Ez a sikerült kísérlet bátorította fel a választmányt egy másodikra, amelyen más énekeseket lehetett fölléptetni. Most Norma mellett határoztunk és fölkértük az épen vendégszereplő és Európának akkor bizonyára első drámai

énekesnőjét, Hasseltet Norma szerepének adására. Az egyesület erői olyan jók voltak és olyan iskolázottak, hogy magánszámokat és karokat rövid idő alatt betanultunk. Az operát megint kétszer tolongásig telt házban adtuk elő és ekkor az egyesület biztosan állott.

Liszt, Odesscalchi Erba márkinő és Hasselt alapítványként kívánták kezeltetni az ő közreműködésükkel nyert bevételt. Én tehát azt javasoltam, hogy alapítsunk énekiskolát és ha egyszer konzervatorium keletkezik (felsőbb helyen már benyújtottam az erre vonatkozó tervet), akkor ezek az alapítványok ugyanolyan rendeltetéssel a konzervatoriumra szálljanak.»

III. Festetics adminisztrátori működése.

Zeneegyleti sikerei után megemlékszik Festetics a nagy politikai eseményekről is. Nagy tisztelettel ír Széchenyiről, bár általában a reformoknak nem volt nagy híve. Együttértett azzal az öreg Zeykkel, aki különösnek találta, hogy amíg fiatal volt, azért hallgattatták el komoly tárgyalások alkalmával, mert fiatalsága miatt azokhoz nem érthet, a reformkorban azért hallgattatták el a megittasult fiatalok, mert öreg, nem érthet a komoly kérdésekhez.

Festeticsnek 1836-ban alkalma volt Chotek gróf közvetítésével Kolowrat minisztert tájékoztatni a magyar ügyekről, Festetics saját befolyásának tulajdonítja, hogy Majláth kancellár háttérbe szorult Apponyi alkancellárral szemben.

1845-ben, Apponyi és Szögyény ajánlatára, Majláth ellenzése dacára, Festeticset nevezik ki zalai adminisztrátorrá. Az adminisztrátori hivatal nem volt népszerű és a beiktatás alkalmával a vármegye közgyűlésén hidegen fogadták Festeticset. Ő úgy tett, mintha nem venné észre a püsszegést sem, mely a terembeleptekor a kiabálást elhallgattatta. Nyugodtan ment székéig, de nem ült le. «Üdvözöltem a rendeket, köszöntem, hogy olyan szép számmal gyűltek össze és miután átvettem kinevezési okmányomat, melyet Béla fiam hozott, átadtam a főjegyzőnek és fölolvastattam vele. A fölolvadás után többek közt ezt mondtam: Hivataloskodásomat csak úgy kezddetem nyugodtan, ha letettem a hűségesküt királyra és alkotmányra. Ekkor egész nyugalommal és határozottan kijelentettem, hogy az esküt, mivel ehhez jogom van, annak kezébe fogom letenni, akihez szellemi rokonság és különös tisztelet fűz, kérem tehát az eskümintát a főjegyző úrtól! És amint ő azt kezembe adta, barátságos fölszólítással nyujtottam Deák Ferencnek, kérve, hogy ezt a kis baráti szolgálatot tegye meg nekem. Ekkor kitört az éljenzés vihara úgy, ahogy csak erővel fékezett keblekből törhet ki... Lecsatoltam kardomat, magam elé fektettem az asztalra, letettem az esküt, s amint ez megtörtént, újra tomboló tetszészaj hangzott föl, mire ismét felkötöttem kardomat, leültem és ünnepélyesen fölolvastam székfoglalóbeszédemet.»

Adminisztrátori tiszteben pártatlan akart lenni. Ezt azzal is kimutatta, hogy a közgyűlések alkalmával rendezett ebédekre pártkülönbség nélkül hívta meg a nevezetesebb urakat, akik családotstól jelentek meg és cigányzene mellett mulattak, — az ifjúság gyakran tánkra is perdült.

Ha igyekezett is pártokon fölül állani, emlékirataiban nem tagadja meg érzelmeit. Ezeket különben már azzal elárulta, hogy vállalta az adminisztrátori hivatalt. Nem szerette az ellenzéket, különösen annak szélső szárnyát, emiatt ellentétben állott másodalispánjával is. Az ellenzéket meggyanúsította azzal, hogy kémkednek ellene. Még huszárt sem mert a megyei huszárok közül válasz-

tani, nehogy spion kerüljön környezetébe. Abban a korban, amikor a bécsi titkos rendőrség virágzott, érthető ez a gyanakvás. Festetics tud ellenzéki kémkedésre adatokat mondani, ezek közül frappáns érdekességű az, amely szerint *az ellenzéknek kémje volt az udvari kancelláriában!* Festetics jelentette föl, hogy valaki — beavatott egyén — állandóan hírekkel látja el a zalai ellenzékét, az ő följelentése után maradtak el ezek a bécsi hírek.

Nagyon büszke arra, hogy rendet teremtett a közigazgatásban, büszke arra is, hogy ebédjei alkalmával whistezés közben, vagy egyébként barátságosan sok ellenzéki indulatot csillapított le.

Részletesen leír több választást. A tisztújítás alkalmával, a két párt összeköztetésétől tartva, Körmentről két osztály ulánust hozatott. Ezek a megyeház előtt állottak föl, egyik osztály az ellenzéki szavazókkal szemben, a másik a kormányhívekkel szemben, úgy különítették el egymástól a két pártot. A hangulat ezen a választáson igen heves volt, vérengzéstől is lehetett tartani; Festetics itt is és más alkalommal is erősen kiemeli, hogy a vérengzés megelőzésére szigorú utasítása volt a kancelláriától. Megelégedetten mondja el, hogy a választás után mindkét fél főbbjei köszönettel és hálával emlékeztek meg okos elővigyázati rendszabályairól. Érdekes ennek a heves választási küzdelemnek lezajlása. A gróf mint adminisztrátor fölszólította a jelenlevőket, nyilatkoztassák ki, hogy kit kívánnak megválasztani. Miután Festetics látta, hogy az ellenzék van többségben, annak jelöltjét hirdette ki megválasztottul, Kerkápoly Istvánt első alispánul, Horváth Miklóst másodalispánul és ezzel a választás el volt intézve.

Sokszor panaszolva említi a pártok romlottságát, értve különösen az ellenzékét. Ennél a választásnál is a konzervatív párt józan volt, míg az ellenzékben akadtak mámoros («benebelt») kortesek. «Szomorú látni a pártok romlottságát, nem érdemelnek azok ilyen szép alkotmányt.»

Az igazi érdem előtt meghajlik, bármelyik párton látja is. Leghevesebb ellenfeléről, Csányi Lászlóról így emlékszik meg:

«Zalamegyének egyik épen nem jelentéktelen nevezetessége volt Csányi László. A magánéletben teli értelemmel, teli becsületességgel, igazságos, megvesztegethetetlen bíró a jogi ügyekben, nagyszerű szónok, de politikai nézeteiben tekintetnélküli, rideg, megrendíthetetlenül ragaszkodó saját ellenzéki elveihöz, meggyőződéséért életével áll jót, megközelíthetetlen politikai tekintetben mindenki számára, aki nem úgy gondolkozik, mint ő: Ausztria ellen, a kormány ellen! Annyira megvet mindent, ami felülről jön, hogy egyszer azt javasolta: ki se nyissanak olyan kancelláriai iratot, amelyiken császári sasos pecsét van. És mégis csak azt lehet mondani, hogy a legfigyelemreméltóbb jellemek közé tartozott. Hatalmas szónok is volt, ha erre az ítéletre jogosít a szép nyelv, szóbőség és szép hang. A legridegebb és leggonoszabb ellenzék egyik feje volt, de szavát sohasem emelte Deák ellen, mert érezte, hogy Deáknak mindent elnyomó logikájával nem mérkőzhetik.»

Lelkesedéssel ír Deákról, pedig Deák is az ellenzék tagja volt. Leírja Deák egyik beszédeinek tartalmát. Ezt a beszédet Deák 1846 novemberében mondta (Kónyi Manó nem vette föl Deák beszédeinek gyűjteményébe). Festetics szerint Deák eleinte általában csillapítani igyekezett beszédeiben, csak ha látta, hogy ez eredménytelen, akkor lépett elő mind erősebb és hatalmasabb érvekkel, míg az ellenfelet földre nem terítette.

«Gyakran hallottam őt nemcsak megyegyűléseken, hanem országgyűlésen is, de amiket tőle hallottam, azok közül egy sem éri el azt, amit az én elnök-

letem alatt mondott 1846 novemberében. Ebben az ellenzék alapelvét és nagy értékét világította meg. Nagy lélekkel mondta ki azt, hogy a jó hazafinak kötelessége az ellenzék alapelvét szívében hordania, mert minden becsületes embernek kötelessége a haza jogait és törvényeit becsületesen védelmezni és megvédeni felülről jövő túlkapasok ellen épenúgy, mint önkényes magyarázat, szándékos makacskodás ellen azok részéről, akik az ellenzékhez tartozóknak mondják magukat, pedig csak az alulról jövő túlkapasokat akarják érvényesíteni.

És milyen nemes elvekre volt építve ez a beszéd! Ó maga annyira fölindult, hogy pihenésre volt szüksége, kiment a tereméből, de mintegy 30 perc múlva visszatért és mennydörgő éljenzés közt fejezte be ezt a minden beszédek közt nagyszerű monumentumot.»

A beszéd végeztével Festetics megfigyelte, hogy az ellenzék vezérei nem tudták titkolni nyugtalanságukat.

Ezt a beszédet röviddel a követválasztás előtt mondta Deák, amikor már mindenki tudta, hogy nem akarja vállalni a megbízatást.

A követválasztás is érdekesen folyt le. Most nem hozatta Egerszegre a lovasságot, csak összekötőláncot állíttatott föl ulánusokból, hogy adott jelre a közeli faluban elhelyezett lovasok megjöhessenek. A választás színhelyéül a vármegyeház előtti teret jelölte ki, a választók egy része mégis a megyeház nagytermébe ment és mikor Festetics kevés választó jelenlétében megnyitotta a választó közgyűlést, a megyeház ablakából lekiáltoztak a tisztviselőknek: «Jöjjetek fel». Festetics ezzel nem törődve, megejtette a választást, amelynek eredményeképen Deákot jelentették ki követnek, de mindjárt azt is megállapították, hogyha Deák csakugyan nem fogadja el a választást, akkor Tolnay és Csuzy lesz a követ.

A választás megejtése után a megyeházba gyűlt nemesség hivogatta az eloszlokat, bátorságának bizonyosságául maga Festetics is fölment. Itten egyrészt kijelentette, hogy a választás már megtörtént, tehát új megyegyűlést tartani nem lehet, másrészt kifigurázta azokat, akik fölhánytorgatták a katonaság jelenlétét: hiszen a tisztújításkor mindkét párt megköszönte neki, hogy katonasággal akadályozta meg a vérengzés kitörését, aztán most nincs is katonaság. Mikor az ellenzékiek erősködtek, akkor azt javasolta, menjen hát bizottság a katonák megkeresésére, —és a bizottság kénytelen volt azzal a hírral visszatérni, hogy katonaság nincs a községben.

Mint adminisztrátor fogadta a megye határán a nádorválasztás előtt országos körútra ment István főherceget, aki kitüntető szívességgel volt hozzá.

A forradalom idején.

Az 1847—49-i országgyűlésre Festetics is Pozsonyba ment.

Nagyon bántotta az ottan tapasztalt hangulat, az ellenzék hibájául róttá föl az ifjúság nyugtalanságát, szerinte egyes ellenzéki urak napi 20 krajcárral fizették meg a tüntetőket. Az utcai szónokok közt fölismerte a bécsi operának egyik énekesét. Ő nem hitt a mozgalmak komolyságában, kiemeli, hogy a főrendek bizottságot küldtek egy alkalommal Pestre a Rákoson állítólag összegyűlt tömeg megtekintésére. A bizottság néhány vadászóval találkozott, akik semmit sem tudtak nyugtalanságról, forradalmi hangulatról.

De az ellenzékiek újságokból vagy egyébként mindig hoztak riasztó híreket és azokat rögtön közölték István főherceggel, remélve, hogy őt megremíthetik.

Az országgyűléssel Festetics is Budapestre utazott, itten érte Lamberg meggyilkoltatása. Novemberben merész lépésre szánta el magát. Elment Kossuth Lajoshoz, kihallgatást kért tőle.

«Kértem őt, mondja meg őszintén, elmondhatom-e neki nézeteimet az ő mostani viselkedéséről? A nyílt igazság szavai nyersek és gyakran sértőek, pedig őt megsérteni semmiképp sem szándéksom.

Nagyon humánusan felelt: aki egy becsületes ember őszinte véleményét nyugodtan meghallgatni nem bírja, az ne lépjen a nyilvános pályára.

Alig hiszem, hogy humánusabban lehetne válaszolni.

Most nyíltan megmondtam neki, hogy ezen az úton az ország biztosan tévútra jut, én legjobbnak tartanám békés, harmónikus úton az előrehaladást és a megegyezést a bécsi minisztériummal. Nincs kormányunk és Ön ezt a szegényletes állapotot még sokáig akarja fönntartani? Lehet Önnek a legjobb akarata, de ezen az úton minden csak borzalmasan végződhetik. Ha Ön beleegyezik, szerencsét próbálok, beszélni fogok Bécsben a miniszterekkel, talán lehet valami utat találni, amelyen a szegény országon törvényes és békés módon lehetne segíteni. Nekünk onnan nincsenek híreink, *semmiféle híreink*, tehát először Bécsben kell tájékozódnom! Ezért nekem lehetővé kell tenni, hogy Pozsonynál a határt átléphessem.

Ez a beszélgetés nem volt hamar készen. Többször tárgyaltunk és mindig néhány óráig. A diktátornak természetesen sok nézetemmel szemben ellenvetése volt, sokban igazat adott nekem. Az eredmény az lett, hogy igen barátságosan fölkért, kíséreljem meg a bécsi utat megbeszéléseink értelmében.»

Kossuth menlevelet adott Festeticsnek, akit Pozsonyban épen Csányi László tartóztatott föl (mint kormánybiztos). Nem akart hinni a grófnak, futárt küldött Kossuthhoz, — Kossuth igazoló válaszána vétele után bocsánatkéréssel engedte tovább volt adminisztrátorát.

A gróf Haimburgban Jellasich bánnal találkozott, aki neki a Teréziánumban iskolatársa volt. Jellasich lovagiasan és barátságosan fogadta, egy aleredest adott melléje kísérőül. Ezzel együtt utazott Festetics Bécsbe, ahol Windischgrätztól, majd Schwarzenberg hercegtől kért kihallgatást.

Festeticsnek ez az útja több tekintetben figyelemreméltó. Történetirodalmunk eddig nem tudott róla, pedig ez az eset új vonással gazdagítja Kossuth jellemrajzát. Kossuthról eddigi ismereteink alapján alig lehetett elképzelni, hogy ő higgadt tárgyalásra kapható lett volna. Festetics nem írja le megbízatásának tartalmát, az alig valószínű, hogy egyezett volna azzal, amit ő Bécsben javasolt; de ha ő, a konzervatív főúr, meg volt elégedve Kossuth fölfogásával, föltételezhetjük, hogy ez nem volt szélsőséges.

Figyelemreméltó Festetics útja azért is, mert kirívóan mutatja a kiegyenlítés teljes lehetetlenségét.

Windischgrätz kihallgatta őt, *de nem politikai természetű előadására volt kíváncsi*, hanem a magyar seregről és a magyar viszonyokról várt tőle *kémjelentést*. Schwarzenberg herceg is fogadta, de abban igazán nem volt közönet.

«Korán reggel a portásnál voltam és azt a fölvilágosítást kaptam, hogy a herceg 11-kor fogad.

Jóval 11 előtt megjelentem és azt az utasítást kaptam, hogy lépjek be a szalónba. Ebben a nagy szalónban teljesen egyedül voltam!

Súlyos lépéseket hallottam a mellékszobából, melynek ajtaja kissé nyitva volt. Nemsokára kinyílt az ajtó és kijött — szájában legalább 12 collnyi hosszú

szivarral — a herceg, ugyanolyan súlyos léptekkel, mintha az egész világot el akarná tiporni.

Föllázítóan gőgös viselkedéssel olyan közel állott hozzám, hogy szivarjának égő vége legföllebb három ujjnyira gőzölgött orrom előtt.

A lehető legnyersebben és dacosabban kérdezte tőlem: Mivel szolgálhatok Önnek?

Egészen nyugodtan válaszoltam: Fenséges Uram, én életemet kockáztattam, hogy átjöjtek és hogy Fenségeddel szegény, elhagyott, szerencsétlen hazám érdekében beszéljek.

Ha lehet, még gőgösebben egyenesedett ki, és velem szemben még soha elő nem fordult arcátlansággal kiáltott rám ugyanolyan távolságból: «Semmit, egyáltalán semmit!» (Nichts, gar nichts!)

A kettős kihallgatás eredménye kettős volt: Festetics utasítást kapott a bécsi rendőrségtől, hogy Windischgrätz seregének indulásától számított 14 napon belül ne hagyja el Bécsset, később pedig, mikor az Ausztriában levő magyarok hódoló kihallgatásra jelentkeztek Ferenc József előtt, utasítást kapott, hogy ő ne menjen!

Világos: őt Kossuth kémjének tekintették. Pedig amit ő Windischgrätznek javasolt, az igazán nem vallott Kossuth hívére. Azt ajánlotta ugyanis: vonuljon be Magyarországra a császári sereg, de járjon nyomában a fiatal uralkodó, mindenütt kegyelmet osztva. Festetics azt remélte, hogy így gyorsan és könnyen el lehet simítani az ellentéteket.

Vállalkozásának sikertelenségére több magyarázatot ad.

Csányi olyan tökéletesen elzárta a határt, hogy Magyarországon a bécsi eseményekről senki nem tudhatott Csányi és Kossuth kivételével. Emiatt Festetics is csak Bécsben értesült arról, hogy a régi, magyarbarát miniszterek, Kolowrat és Metternich lemondottak. Ezt ő épen Kolowrattól tudta meg.

«Elbámultam a hallottakon. Ó jaj! mondtam, mi lesz ebből! Kicsérélnek ilyen kipróbált, ilyen tapasztalt férfiakat, akik olyan becsületesen gondolkoztak Magyarországról, kicsérélnek olyanokkal, akik közül egyik Phrynékkel és claretborral, a görbelábú barikádhős pedig ügyvédi fogásaival ismerősebb, mint méltóságukkal, melyet ilyen utakon csaltak, terrorizáltak és kényszerítettek ki maguknak.»

«Lasanként tudtam meg, hogy udvari kancelláriáról szó sincs többé! Schwarzenberg mindent megszüntetett, nevetséges gőgjében senkit sem tűrt maga mellett és úgy akart uralkodni mindenki fölött, még a fiatal uralkodó fölött is, mint valami olygarcha.»

Gyanúsítja Festetics gróf E. D.-t (hihetőleg Dessewffy Emil), akivel Windischgrätz előszobájában is találkozott és aki, Festetics benyomása szerint, befeketítette őt.

Windischgrätz Budapestre vonulása után ott jelentkezett nála Festetics, az ő ajánlatára a herceg F. útján fölhívta Szögyény kancellárt, de ez csak akkor érkezett oda, mikor megjött Windischgrätz fölmentése.

Festetics közszereplése ezzel bevégeződött a szabadságharc korában, örvendett, hogy családjá körében maradhatott.

Az intendáns és sziniiskolai igazgató.

1852 május végén fölszólítást kapott Albrecht főhercegtől, hogy a borzalmas (schauderhaft) viszonyok közt levő Nemzeti Színházat az országhoz és a művészethez méltó fokra emelje. Erről Festetics egy ma már ritka könyvben is beszámolt.

Emlékirata erélyeskező embernek mutatja, amint annak mutatta adminisztrátori működésében is. Elbocsátotta a régi rendezőt, azonkívül öt művészt, akik helyett újakat szerződtetett. Nem nevezi meg az elbocsátottakat, okát sem adja tettének, Rakodczay Pál politikai szolgálatkészségnek tartja a rendező (Egressy Béni) elbocsátását. Karnagyokul ő szerződtette Erkelt és Dopplert. Legelső dolga azonban az anyagi ügyek rendezése volt. Nagy megütközéssel értesült arról, hogy eddig még költségvetése sem volt a színháznak. A pénztárnokkal meg volt elégedve, tőle pontos tájékozást nyert. A színházi könyvtárt tűrhető állapotban találta, épenúgy a hangjegytárt is, a hiányokat pótolni lehetett másolatással.

Hanem a ruhatár! Az összes ruhák rongyosak voltak, azokat egymásra fektették, — ha kellett egy ruha, legalább tíz másikat kellett előhúzni a halomból. A csizmák közt egynek sem volt talpa: a kardalosok a szép sárga csizmákat használták sáros időben hazamenetelkor.

A főherceg figyelmeztette az intendánst, hogy a császár látogatása várható, be kell tanulni Hunyadi Lászlót és Ilkát. Festetics számonkérte a Hunyadi Lászlóhoz tartozó ruhákat, kardokat. Az előírt 24 magyar kard helyett csak nyolcat tudtak mutatni, volt ezenkívül 18—20 egyenes kard, de valamennyinek szakadozott a hüvelye, hiányos vagy tört verettel, kardkötő vagy kardzinór helyett zöld cérnaszalag rajtuk!

Nagy költséggel rendbehozatta a ruhatárt, a díszleteket; 5000 frttal építtetett erkélyt, amelynek jövedelme évenként 5000 frtot, később ugyancsak évenként 10.000 frtot ért el. Emelte a bérletek árát háromszorosan is, de szívesen fizettek a bérlők, mert az új intendáns gondoskodott az ellenértékről. A közönség operát és balletet kívánt, azt kapott is, s a bevétel egyre gyarapodott. Az előadások jók voltak, Festetics különösen büszke Meyerbeer Hugentáinak előadására, amelyhez szerencsét kívánt neki maga a szerző is.

A javulás egyik oka a rend megkövetelése volt. Nemcsak a ruhatárt hozta rendbe és nemcsak a próbákhoz szükséges zongorákat: a régi zongorák hűrozata hiányos, billentyűik teljesen romlottak, hangszekrényök repedezett volt. Ingaórákat állíttatott az új intendáns a próbatermekbe, az irodába — és megkívánta, hogy mindenki ezek után igazodjék.

Két és félévig tartott intendánsi működése, ekkor utasítást kapott felsőbb helyről, hogy adja be lemondását.

Meg volt döbbenve, mert úgy érezte, hogy jelentős eredményeket ért el, — de mivel azt mondták neki, hogy ez a főhercegi kormányzó kívánsága, lemondását beadta. Politikai intrikát sejtett a fölszólítás mögött: azt rebesgették, hogy az ellenzéki hangulatot az országban le fogja szerelni az, ha Ráday grófot nevezik ki Festetics utódjául. Egressy Béni életírója (Rakodczay Pál) úgy hiszi, hogy Festetics erélyessége népszerűtlen volt; írónk erről semmit sem tud, csak azt említi meg, hogy egy idő múlva Albrecht főhercegtől kihallgatást kérve, alázatosan megkérdezte az okot. A főherceg főnntartás nélkül kérdéssel válaszolt: «Én rendeltem volna el az Ön visszalépését? — én semmit sem tudtam

erről, csak mostanában értesültem róla és mondhatom Önnek, nagyon fáj, hogy kettőnket így kijátszottak».

Intendánsi működésének eredményét így foglalja össze:

194 darabot taníttatott be a beszélő személyzettel, 35 opera volt műsoron, köztük a Hugenották, Rigoletto, a Két huszár, Zsidónő, Granadai tábor, egy nagy balett és a Trubadur. Don Juant nem adatta, mert Fűredy nagyszerű baritonista volt ugyan, de nem volt elég hajlékony a szerephez. Mikor később Ráday mégis vele adatta elő Don Juan szerepét, meg is kapta az újságkritikát, hogy Don Juanja inkább don Hans volt.

Az erkélyépítéssel és béreletemeléssel fokozta a bevételt, rendes költségvetést csináltatott.

35.000 frt értékű fölszerelést gyűjtött, 11.000 frtnyi adósság helyett 18.000 frt készpénzt adott át.

Emelte a színház hírnevét. Vele nem történt meg az, ami 1877-ben (emlékiratai keltének évében), mikor a Nemzeti Színházban a Hugenottákat Margaréta nélkül, Don Juant az éj királynője nélkül adták.

Többé nem tért vissza a színházhoz, de 1863-ban a király rábízta a színiiskola szervezését. Nagy ambícióval vezette az iskolát még 1877-ben is.

Emlékiratainak végén panaszosan ír a közviszonyokról. Panaszol a nemzetiségek egyenjogúsítása, a zsidók birtokvásárlási joga miatt: ezek a nemesség fejére ülnek, különösen a káros váltótörvény segítségével. Orvosszerként azt ajánlja, hogy a nemességtől vegyék el a váltóképességet.

Kéziratának második fele rendkívül bájos gyermekéletrajz. Ezt a gróf 1874-től 1881-ig vezette második nejétől, Kubinyi Krisztinától született Leontin lányáról. Szemrehányást tesz benne magának, amiért előbbi gyermekeiről nem jegyzett föl semmit. «Most, hogy a jó Isten egy igazi angyalkával ajándékozott meg újra gyermekemben, a legnagyobb figyelemmel fogom kísélni életét... Leontin első lehelletétől szüleinek öröme és boldogsága volt. Kevés gyerek született olyannak, mint ő! Collnyi hosszú, sűrű és egészen fekete haja, egészen szabályos, ovális rajzú szemöldöke, fenséges, sűrű, hosszú pillái, kék szemében szénfekete bogár, ajka, álla olyan szép alakú, hogy csak bámulni tudtunk rajta az első pillanattól kezdve... Egy szóval olyan szép, hogy valóban arra a gondolatra jöttem, vajjon nem látjuk-e meg, hogy mindjárt szárnyaacskaí nőnek?»

Ez a gyermekéletrajz a szülői szeretet himnusza a kedves kis gyermekről. Részleteibe bocsátkozni azért nem merek, mert benne intim családi vonatkozások is előfordulnak.

Török Pál.